

Date: 23rd May-2026

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MATN BILAN ISHLASH ASOSIDA
O'QIB TUSHINISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH.**

Ilyasova Mohira Ruhiddin qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn bilan ishlash asosida o'qib tushunish kompetensiyasini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Unda fonika, butun til, interfaol modellar va Simple View of Reading (SVR) kabi asosiy nazariyalar ko'rib chiqiladi, shuningdek, o'qituvchilarning qarashlari va samarali metodlar yoritiladi. Tadqiqot dekodlash, ravon o'qish, lug'at boyligini oshirish va tanqidiy tahlil strategiyalarini o'z ichiga oladi. Xulosa qilib aytganda, o'qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun integratsiyalashgan, ko'p qirrali yondashuv muhimligi ta'kidlanadi va kelajak tadqiqotlar uchun yo'nalishlar belgilanadi.

Kalit so'zlar: O'qib tushunish, Kompetensiya, Boshlang'ich sinf, Matn bilan ishlash, Fonika, Butun til, Interfaol model, Simple View of Reading

Abstract: This chapter of the qualification paper analyzes the theoretical and practical aspects of developing reading comprehension competence in primary school students through text interaction. It examines key theories such as phonics, whole language, interactive models, and the Simple View of Reading (SVR), evaluating its limitations. The study highlights the impact of teachers' perspectives on effective instruction and elucidates effective methods like decoding, fluent reading, vocabulary enhancement, and critical analysis strategies. In conclusion, an integrated, multifaceted approach is emphasized for developing reading comprehension, alongside outlining directions for future research.

Keywords: Reading comprehension, Competence, Primary school, Text interaction, Phonics, Whole language, Interactive model, Simple View of Reading

Аннотация: В данной главе выпускной квалификационной работы анализируются теоретические и практические аспекты формирования компетенции понимания прочитанного у учащихся начальных классов на основе работы с текстом. Рассматриваются основные теории – фоника, целостный язык, интерактивные модели и Simple View of Reading (SVR), оцениваются ее ограничения. Исследование освещает влияние взглядов учителей на эффективность обучения и описывает эффективные методы, включая декодирование, беглое чтение, расширение словарного запаса и стратегии критического анализа. В заключение подчеркивается важность интегрированного, многогранного подхода для развития компетенции понимания прочитанного и намечаются направления для будущих исследований.

Ключевые слова: Понимание прочитанного, Компетенция, Начальные классы, Работа с текстом, Фоника, Целостный язык, Интерактивная модель, Simple View of Reading

Kirish

O'qib tushunish kompetensiyasi zamonaviy jamiyatda shaxsning akademik, kasbiy va ijtimoiy muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Matnni anglash va undan ma'no chiqarish qobiliyati shunchaki o'qish jarayoni emas, balki chuqur fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va yangi bilimlarni egallashning asosi hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ushbu kompetensiyani shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu ularning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatiga poydevor yaratadi.

Muammoning dolzarbligi: Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'quvchilarda matn bilan ishlash orqali o'qib tushunish kompetensiyasini shakllantirish bir qator murakkabliklar bilan bog'liq. Bularga, asosan, o'quvchilarning individual qobiliyatlari, lug'at boyligining cheklanganligi, o'qituvchilarning o'qib tushunish nazariyalari haqidagi bilimlarining yetarli emasligi va samarali metodologiyalarni qo'llashdagi qiyinchiliklar kiradi.

O'qib tushunish kompetensiyasi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u shunchaki so'zlarni tanib olishdan ancha yuqori darajadagi ko'nikmalarni talab qiladi. Ushbu bo'limda o'qib tushunishning nazariy asoslari, uning rivojlanish bosqichlari va bu jarayonga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi.

O'qib tushunish matnni qayta ishlash, uning ma'nosini anglash va o'quvchining mavjud bilimlari bilan integratsiyalash qobiliyati sifatida ta'riflanadi. Samarali tushunish uchun bir nechta muhim ko'nikmalar zarurdir:

So'zlarning leksik va kontekstual ma'nolarini farqlash.

Matnning turli qismlari o'rtasidagi bog'liqliklarni tan olish.

Mazmundan xulosa chiqarish.

Asosiy g'oyani aniqlash.

Matn asosida savollarga javob berish.

Adabiy usullarni, ohangni va vaziyatning umumiy kayfiyatini aniqlash.

Muallifning maqsadini, niyatini va nuqtai nazarini aniqlash.

Bu ko'nikmalarga ega bo'lish o'quvchining axborotni qayta ishlash qobiliyatiga bog'liq. Masalan, cheklangan lug'at boyligi tushunishga to'sqinlik qilishi mumkin, chunki o'quvchilar notanish so'zlarni tushunishga ortiqcha vaqt sarflashadi. Shuning uchun, o'qib tushunishni rivojlantirish lug'at boyligini kengaytirish, tanqidiy matn tahlili va chuqur o'qish usullarini o'z ichiga oladi.

O'qish nazariyalarining xilma-xilligi: O'qib tushunishni o'rgatishda turli nazariy yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos afzalliklarga ega:

Fonika (Phonics.harf-tovush asosida o'qitish): Bu yondashuv tovush-harf munosabatlariga tizimli e'tibor qaratib, so'zlarni dekodlashga yordam beradi. U mustahkam asosiy ko'nikmalarni shakllantiradi va endi o'qishni boshlayotgan yoki qiynalayotgan o'quvchilar uchun samarali hisoblanadi.

Butun til (Whole Language): Aksincha, bu yondashuv bolalarni to'liq matnlarga sho'ng'itish orqali ma'no anglashga e'tibor qaratadi, tushunishni va o'qishga bo'lgan

Date: 23rd May-2026

muhabbatni rag'batlantiradi. Biroq, u fonika bo'yicha kamroq aniq ko'rsatmalar berishi mumkin.

Ushbu tezis mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish va sintez qilishga asoslangan bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn bilan ishlash orqali o'qib tushunish kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha nazariy asoslar va amaliy tavsiyalarni shakllantirishga qaratilgan. Tadqiqot asosan nazariy va tahliliy xususiyatga ega. Unda deduktiv va induktiv yondashuvlar uyg'unlikda qo'llanilgan. Deduktiv yondashuv o'qib tushunishning umumiy nazariy modellarini (masalan, SVR, fonika, butun til, interfaol model) ko'rib chiqish va ularning boshlang'ich sinf o'quvchilariga taalluqli jihatlarini aniqlashda qo'llanildi. Induktiv yondashuv esa, mavjud tadqiqot natijalarini (masalan, o'qituvchilarning tushunchalari, samarali o'qitish strategiyalari) umumlashtirish va ulardan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanildi. Sotsiokultural kontekstning ahamiyati ham e'tiborga olingan bo'lsa-da, bu bob asosan kognitiv va pedagogik jihatlariga e'tibor qaratadi.

Mazkur tezis uchun ma'lumotlar asosan akademik maqolalar, ilmiy jurnallar va pedagogik tadqiqotlardan olingan. Ushbu manbalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

[1] Gonkonglik o'qituvchilarning o'qib tushunishga oid qarashlarini o'rgangan fenomenografik tadqiqot.

[2] Simple View of Reading (SVR) nazariyasini tahlil qiluvchi va uning cheklovlarini yorituvchi manba.

[3] O'qishning turli nazariyalarini (fonika, butun til, interfaol) taqqoslaydigan va integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligini ta'kidlaydigan adabiyot.

[4] O'qib tushunishning muhimligini, asosiy ko'nikmalarini va o'qitish usullarini ko'rib chiqadigan manba.

[6] O'qib tushunishning ta'rifi, asosiy ko'nikmalari va uni rivojlantirish yo'llarini tushuntiradigan manba.

Ushbu manbalar o'qib tushunishning nazariy asoslarini, amaliy usullarini va o'qituvchilarning rolini har tomonlama tushunish imkonini beradi.

Ushbu tezisning nazariy tahlili boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn bilan ishlash asosida o'qib tushunish kompetensiyasini samarali shakllantirish uchun integratsiyalashgan va ko'p qirrali yondashuv zarurligini ko'rsatdi. Natijalar o'qishning asosiy ko'nikmalari, samarali metodlar va o'qituvchilarning roli o'rtasidagi bog'liqlikni yoritadi.

Dekodlash va Ravon O'qishning Muhimligi: O'qib tushunishning asosiy poydevori fonemik ong va fonika orqali so'zlarni dekodlash qobiliyatidir. O'quvchilar harflarni tovushlar bilan bog'lashni o'rganmaguncha, matn mazmuniga e'tibor qaratishlari qiyin bo'ladi. Biroq, dekodlashning o'zi yetarli emas; ravon o'qish ham muhimdir. Ravon o'qish aniqlik, avtomatizm va prosodiyani o'z ichiga oladi. Agar o'quvchi so'zlarni dekodlashga haddan tashqari ko'p vaqt sarflasa, u bir vaqtning o'zida matnni tushunishga qiynaladi. Simple View of Reading (SVR) modeli ravon so'z o'qishning tilni tushunish bilan birgalikda o'qib tushunish uchun asosiy omil ekanligini tasdiqlaydi.

Date: 23rd May-2026

Tilni Tushunish va Lug‘at Boyligi: SVR modeliga ko‘ra, tilni tushunish (jumladan, lug‘at boyligi, sintaktik bilimlar va og‘zaki nutq) o‘qib tushunishning ikkinchi asosiy komponentidir. Lug‘at boyligining cheklanganligi o‘quvchining matnni tushunishiga bevosita salbiy ta‘sir qiladi, chunki u notanish so‘zlarni anglashga ortiqcha diqqatni jalb qiladi. Yosh o‘tgan sari tilni tushunishning o‘qib tushunishdagi ahamiyati ortib boradi. Shu sababli, boshlang‘ich sinflarda lug‘at boyligini kengaytirishga, kontekstual ma‘nolarni o‘rgatishga va og‘zaki nutqni rivojlantirishga katta e‘tibor qaratish lozim.

Oldingi Bilimlar va Matn Tuzilishi: Interfaol model o‘quvchining oldingi bilimlarini va matn tuzilishini tushunishni o‘qib tushunish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko‘radi. O‘quvchilar matnni o‘zlarining mavjud bilim bazasi bilan bog‘laganlarida, ular matnni chuqurroq anglashga muvaffaq bo‘ladilar. Matn tuzilishini (masalan, hikoyaning boshlanishi, rivojlanishi, xulosasi; sabab-natija munosabatlari) tushunish ham matndagi asosiy g‘oyalarni va bog‘liqliklarni aniqlashga yordam beradi.

Integratsiyalashgan Yondashuv: Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bir nechta nazariy yondashuvlarni (fonika, butun til, interfaol) birlashtirish bitta usuldan ko‘ra 35% yaxshiroq natijalar beradi. Bu shuni anglatadiki, samarali o‘qitish dasturlari:

Fonikani tizimli va aniq o‘rgatish orqali dekodlash asoslarini mustahkamlaydi.

Butun til yondashuvidan foydalanib, bolalarni to‘liq, mazmunli matnlarga sho‘ng‘itadi va o‘qishga bo‘lgan muhabbatni uyg‘otadi.

Interfaol strategiyalarni qo‘llab-quvvatlaydi, bu yerda o‘quvchilar o‘zlarining oldingi bilimlarini faollashtiradilar, matnni bashorat qiladilar, savollar beradilar va mazmunini tahlil qiladilar.

Ushbu tezisda olib borilgan nazariy tahlil natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qib tushunish kompetensiyasini shakllantirish murakkab, ammo boshqariladigan jarayon ekanligini tasdiqlaydi. Ko‘rib chiqilgan adabiyotlar asosida shuni aytish mumkinki, muvaffaqiyatli ta‘lim strategiyalari bir nechta yondashuvlarni uyg‘unlashtirishga va o‘qituvchilarning o‘ziga xos bilim va e‘tiqodlarini hisobga olishga asoslanadi.

Simple View of Reading (SVR) nazariyasi o‘qib tushunishning ikkita asosiy komponentini (dekodlash va tilni tushunish) belgilab bergan bo‘lsa-da, u chuqurroq anglash darajalarini yoki ijtimoiy-madaniy omillarni to‘liq qamrab ololmaydi. Bu esa boshqa nazariyalar, masalan, interfaol va sotsiokultural modellar bilan to‘ldirilishi kerakligini ko‘rsatadi. Matn bilan ishlash jarayonida nafaqat so‘zlarni dekodlash va lug‘at boyligini oshirish, balki matnni tanqidiy tahlil qilish, muallif maqsadini aniqlash va oldingi bilimlar bilan bog‘lash kabi yuqori darajadagi ko‘nikmalarni ham shakllantirish muhimdir.

O‘qituvchilarning o‘qib tushunish jarayonlari haqidagi tushunchalari ta‘lim sifatiga bevosita ta‘sir qiladi. Agar o‘qituvchi o‘qishni faqat fonika yoki faqat butun til yondashuvi orqali tushunsa, uning o‘quvchilarga beradigan ta‘limi bir tomonlama bo‘lib qolishi mumkin. Integratsiyalashgan yondashuvning 35% yaxshiroq natija berishi haqidagi topilma turli usullarni uyg‘unlashtirish zarurligini yaqqol ko‘rsatadi.

Integratsiyalashgan Metodologiyani Qo‘llash: Dars jarayonida fonika mashqlarini (harf-tovush bog‘liqliklarini o‘rgatish) butun matn bilan ishlash (hikoyalar, she‘rlar o‘qish)

Date: 23rd May-2026

va interfaol strategiyalar (matn mazmunini muhokama qilish, savollar berish, bashorat qilish) bilan uyg'unlashtirish.

"Men qilaman, biz qilamiz, siz qilasiz" yondashuvi: Ayniqsa, dekodlash va matn tahlili bo'yicha yangi ko'nikmalarni o'rgatishda ushbu bosqichma-bosqich ko'rsatma usulidan foydalanish.

Lug'at boyligiga e'tibor: O'quvchilarga yangi so'zlarni o'rgatishda faqat lug'at ma'nosini berish bilan cheklanmasdan, ularning kontekstual ma'nolarini, sinonim va antonimlarini ham o'rgatish.

Xulosa

Ushbu tezis boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn bilan ishlash asosida o'qib tushunish kompetensiyasini shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy strategiyalarini chuqur tahlil qildi. Tadqiqot natijalari o'qib tushunishning murakkab, ko'p qirrali jarayon ekanligini tasdiqladi, bu nafaqat so'zlarni dekodlash va lug'at boyligini bilishni, balki matnni chuqur anglash, tanqidiy tahlil qilish va mavjud bilimlar bilan bog'lashni ham talab etadi.

Integratsiyalashgan yondashuvning ustunligi: Tadqiqot fonika, butun til va interfaol modellar kabi turli nazariy yondashuvlarni birlashtirish eng samarali ekanligini ko'rsatdi. Bu yondashuv o'quvchilarda dekodlash, ravon o'qish va tilni tushunish ko'nikmalarini birgalikda rivojlantirishga imkon beradi.

SVR nazariyasining roli va cheklovlari: Simple View of Reading (SVR) modeli o'qib tushunishning kognitiv asoslarini tushunishda muhim bo'lsa-da (dekodlash va tilni tushunish), u chuqur tushunish, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy-madaniy omillarni hisobga olmaydi. Shu sababli, SVRni boshqa nazariyalar bilan to'ldirish zarur.

O'qituvchilarning tushunchalari muhimligi: O'qituvchilarning o'qib tushunish jarayonlariga oid qarashlari va e'tiqodlari o'qitish samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilarni zamonaviy metodologiyalar bilan tanishtirish va ularning kasbiy rivojlanishini ta'minlash hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Samarali strategiyalar: Lug'at boyligini kengaytirish, ochiq ko'rsatma usullarini qo'llash ("Men qilaman, biz qilamiz, siz qilasiz"), tanqidiy matn tahliliga e'tibor qaratish va og'zaki nutqni rivojlantirish o'qib tushunish kompetensiyasini shakllantirishda muhim strategiyalar hisoblanadi.

Ushbu bobning asosiy cheklovi uning nazariy xarakterga ega ekanligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1] Snow, C. E., Burns, M. S., & Griffin, P. (Muharrirlar.). Anglash uchun o'qish: O'qishni anglash bo'yicha ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar dasturi sari. Santa Monica, CA: RAND, 1998.
- [2] Duke, N. K. Tushunishni rivojlantirish: O'qish dasturining yuragi. New York: Guilford Press, 2008.
- [3] Duke, N. K., & Roberts, K. L. "Izohli matnni tushunishga yo'l: Erta o'qish tajribalari va keyingi yutuq." Ta'limiy Psixologiya Jurnali, vol. 102, no. 1, 2010, pp. 113-122.

Date: 23rd May-2026

[4] Gambrell, L. B., Malloy, J. A., & Mazzoni, S. A. "Tushunishni o'qitishda dalillarga asoslangan eng yaxshi amaliyotlar." O'qish O'qituvchisi, vol. 66, no. 7, 2013, pp. 598-605.

[5] Recht, D. R., & Leslie, L. "Oldingi bilimning yaxshi va yomon o'quvchilarning matnni tushunishiga ta'siri." Ta'lim psixologiyasi jurnali, jild. 80, son. 1, 1988, pp. 16-20.

